

DR. BENKE GYÖRGY: A MUNKÁCSI „ZUGGIMNÁZIUM”

Király Zoltán, sárospatak–bodroghalászi református lelkipásztor nyugdíjas korban megírta dokumentumértékű visszaemlékezéseit szülővárosáról, Munkácsról. Dolgozatának címe: *Munkács. Különös tekintettel a 20-as évek helyi nyelvjogi küzdelmeire*. Írását 1980-ban fejezte be. A kézirat több mint 200 géppel írt oldal, melyet 80 eredeti vagy fénymásolt képeslap, fénykép, korabeli újságcikk és egyéb dokumentum illusztrál. Egy példánya a Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteményeinek adattárában található.

A szerzőnek eredetileg az volt a szándéka, hogy középiskolai tanulóévei legnehezebb időszakát, az első világháború utáni éveket, tanulásának körülményeit, iskolájának a fennmaradásért és továbbélésért folytatott küzdelmeit feljegyezze. Szükségét látta azonban a történelmi előzmények legalább vázlatos ismertetésének, mert „az ezeréves múlt azt bizonyítja, hogy nehéz volt a magyar élet mindenkor, nehéz volt Munkácson is magyarnak lenni”. Így aztán megtudjuk azt is, hogy a Vereckei-hágón átkelve Árpád itt pihent meg honfoglaló seregével, és „ők nevezték el Munkásnak vagy Munkácsnak, mivel idáig nagy munkával és fáradtsággal jutottak el”. Érdekes adatokat tudhatunk meg a munkácsi várról is. A vár falai fölé emelkedő oszlopról ledöntötték a nagyméretű turulmadarat. Ennek méreteit – és az ottani nemzetiségi állapotokat – híven tükrözi az a fénykép, mely a már földön levő turulmadáron ülő, puskát tartó katonát ábrázol. Ahogy a szerző aposztrofálja a katonát: „magyarul beszélő, ruszin nemzetiségű csehszlovák katona”.

A visszaemlékezésnek azonban derekas része annak leírása, hogy az első világháború utáni években milyen küzdelmet folytattak a munkácsi magyar Állami

Főgimnázium tanárai azért, hogy a gimnázium csak magyarul tudó diákjai tovább tanulhassanak és a magyarországi gimnáziumok segítségével vizsgabizonyítványt kaphassanak. Illegálisan működött ez az iskola, de tudtak róla az illetékes hatóságok. Hivatalosan „titkos tanintézetként” tartották számon (látni fogjuk: nagyon is számon tartották!); az iskola tanárai „katakomba gimnáziumnak”, a diákjai „zuggimnáziumnak” nevezték.

A Fő-Gimnázium

A világháború be-

fejezése után Kárpátalját az újonnan alakult Csehszlovákiához csatolták. 1925-ig az addigi magyar állami gimnázium falai között csak ruszinul folyt a tanítás, majd ezt az 1925–1926-os iskolai évtől fokozatosan cseh nyelvű tagozattal egészítették ki, az odatelepedett cseh nemzetiségű állami alkalmazottak igényeinek megfelelően. Az ott élő őslakos magyarság iskolaköteles diákjait eleinte cseh tagozatú, majd önálló cseh tanítási nyelvű iskolákba irányították. 1938-tól, a visszacsatolástól az újra magyar állami főgimnáziumban magyar és ruszin nyelvű tagozata volt az iskolának, 1945-től kezdve pedig orosz nyelvű tanintézet lett.

Az új cseh éra úgy kezdődött, hogy 1919 augusztusában plakátok jelentek meg a városban, melyek szerint a Csehszlovákiához tartozó „Podkarpatska Rus” határai között minden nemzetiség használhatja anyanyelvét a csehszlovák alkotmányban lefektetett nyelvjogok alapján. „Masaryk államelnök ugyan komolyan gondolta ezt a nyelvhasználati jogot – írja a szerző –, de a végrehajtási szervek sovinizmusa meggátolta ennek megvalósulását.” A magyarság nyelvjogaiért többször Prágában járt küldöttséget végül csak ezzel tudta biztatni az államelnök: „Köz társaságunkban mindenkinek annyi joga van, amennyit ki tud harcolni magának.” A plakátokon közölt jogoknak megfelelően 1919 őszén is az addigi rend szerint akarta megkezdeni a magyar állami gimnázium az új iskolai évet. Király Zoltán így írja le az évnnyitó lefolyását:

„A szokásnak megfelelően szeptember 11-én ünnepi évnnyitóra gyűltek az eddigi magyar tanárok és tanítványaik. Már elkezdték az ünnepélyt, midőn a tornateremből, az iskolai ünnepélyek színteréről kihívatja az igazgatót (dr. Jankovits József Mihályt) Dragula Miklós (egy volt tanítványa), és az igazgatói irodában közli vele, hogy az ungvári cseh tanügyi referátus megszüntette a magyar nyelvű oktatást minden tanintézetben, s leváltja az eddigi tantestületet, ha nem tudja, vagy nem akarja vállalni esküvel a ruszin nyelven folytatandó munkát. Közli továbbá, hogy őt, dr. Jankovitsot feltétel nélkül elbocsátja. Ezután Dragula bemegy a tanulókkal teli terembe, azoknak is tudtul adni a tanügyi döntést, melynek végeztével az iskolai évnnyitót felfüggesztve azzal küldené haza a tanulókat, hogy a további intézkedésről értesítve lesznek. Előbb kínos szünet, a diákság néma csendben, megdöbbenően áll, majd felcsendül ajkán a magyar *Himnusz*, és csak a *Szózat* végakkordjainál vonul ki a teremből. A szemekben könny és elszánás, midőn az új igazgató kiharancsolja őket az alma mater falai közül. Az utcán együtt maradnak, várván tanáraikat, közben cseh katonarendőrök egy szakasza hosszú létrával leszedi a gimnázium oromzatáról a magyar címet és a magyar felírást. Úgy tűnik: a magyar gimnázium s minden magyar anyanyelvű intézet megszűnt. Valójában további életük új, bár kínosabb fejezete kezdődött el.”

A tanárok – egy kivételével – a hűségüket nem tették le. Mikor ezt a tanári szobában testületileg közölték az új igazgatóval, méghozzá egy lengyel származású, de már itt született és magyarrá lett tanár megfogalmazásában („Nem leszünk nemzetárulókká”), az új igazgató ingerülten kiáltotta: „Vigyék hát fiókjuk tartalmát, mindnyájan el vannak bocsátva.”

Ezután népszavazás jellegű mozgalom indul a magyar nyelvű iskoláért. A tizenkilencezer megkérdetettből tizenhatezer aláírja a magyar iskoláért szerkesztett petíciót. A városi tanács is kinyilvánítja a magyar iskola szervezésének szándékát. A magyarok egyetlen felekezeti jellegű iskolája, a római katolikus zárdaiskola rögtön segíteni kész, és megnyitja kapuit a magyarul tanulni, továbbtanulni akaró tanulók előtt, és egyáltalán a magyar kulturális rendezvények előtt. Az eddigi leányiskola nemre, felekezetre, sőt nemzetiségre tekintet nélkül felvesz minden odajelentkezőt. Magyar, rutén, protestáns és magyar-zsidó gyermek is tanulhat ott. Sőt, a magyar elemi iskolából elbocsátott tanítók is tanítanak a „nővérek” mellett. Iskolai ünnepeiken túl más magyar kulturális eseményeket is rendez az iskola, s ezekben szerepet vállalnak a protestáns közeleti férfiak és nők is. Az ily módon többletmunkát vállaló zárdaiskola fenntartását sok vagyonos magyar és magyar érzelmű sváb, ruszin és zsidó őslakos segítette anyagilag is.

Az elemi népoktatásban meglehetősen nagy káoszt okozott a trianoni „határrendezéssel” előállított helyzet, a cseh közigazgatás. Az egyre növekvő számú, főleg a közigazgatásban alkalmazott cseh lakosság számára megszervezték a cseh nyelvű elemi iskolát – modern, újonnan felhúzott épületbe telepítve azt. Munkácson 1921-ben nagyobb számban laktak magyarok, zsidók, sőt németek és cigányok is, mint szlovákok vagy csehek. E nemzetiségek, vagyis az őslakosság sürgetésére a magyar nyelvű elemi iskola mellett állami fedezettel létrehoztak héber, ruszin, német és cigány nyelvű elemi iskolát is, melyekben kétnyelvű, anyanyelvű és cseh nyelvű oktatás folyt, hogy ezzel is csökkentsék a magyar nyelvű iskolák jelentőségét, ahová eddig e nemzetiségek gyermekei jártak. Hivatalosan a prágai kormány „kisebbségi tanintézeteknek” nevezte ezeket a nemzetiségi iskolákat, noha a cseh nyelven tanulókhoz képest ezek voltak többségben.

Az addigi magyar főgimnáziumban nem lehetett tovább magyar nyelven tanulni. Az iskola területén tilos volt a magyar nyelv használata; a magyar anyanyelvű diákok még egymással vagy magyar tanáraikkal sem társaloghattak magyarul. De mi legyen azokkal a diákokkal, akik a magyar gimnáziumban kezdték tanulmányaikat, és se ruszin, se cseh nyelven nem tudtak? (Ezek közé tartozott a visszaemlékezés írója, Király Zoltán is.) A volt gimnázium – elbocsátott – tanárai kérelmet nyújtottak be az oktatási ügyek minisztériumába egy magyar tannyelvű magángimnázium megnyitására. A legszükségesebb követelmények adva voltak: megfelelő tanárok, elegendő létszámú tanuló, a taníttató szülők és a magyar kultúra ápolását és fenntartását szívükön viselő őslakosok által biztosított anyagai alap, a magyar-zsidó hitközség által iskolaépület céljára felajánlott imaház. A tervezett magániskola megindításához az engedélyt azonban nem kapták meg.

A sikertelen hivatalos próbálkozás után nem volt mit tenni, titokban létrehozták a magángimnáziumot. A helybeli önálló iparosok kaszinóját a délelőtti órákra megkapta a magyarul továbbtanulni akaró 5. osztály (ahová Király Zoltán is járt). Egy idő után gyanússá lett a reggelenként odajáró ifjak csoportja, s a rendőrség külön nyomozót állított be a kaszinó és az ott folyó tevékenység megfigyelésére. A rend-

őrség hamarosan megtiltotta a kaszinóban az ilyen „gyülekezést”. Ezután a tanárok – az „osztályt” kisebb csoportokra osztva – különböző helyeken, magánházaknál, mosókonyhákban, tanyákon folytatták a tanítást. Király Zoltán így írja le titkos iskolába járásukat és tanulásukat:

„A többi csoport tagjai nagyobb házak mosókonyháiban, a kevésbé forgalmas helyen lakó tanárok lakásában folytatták tanulmányaikat. Így a Kórház utcában, a Vozáry tanári család lakásán, ahol az agg Vozáry Gyula már csak asszisztált, de két tanár gyermeke, Aladár és Erzsébet [...] mint házigazdák, említett tanártársaikkal, osztályonkénti tagozódásban tanítanak. Kevés a könyv, könyvlapok, jegyzetelés, ezek sokszorosítása segít a hiányon. Nem iskolatáskában, hanem újságpapírba csomagolva hordják a diákok tanszereiket. Nem csoportosan, hanem egyenként közelítik meg az »Iskolautcát«, s benne a titkos gimnáziumot. Tanáraik szintén. Ügyeletes diák figyel a kapualjban, s jelzi a veszélyt, ha rendőr közelít, vagy gyanús »civilt« lát őgyelegni a Kórház utcában. Ilyenkor lezárul a kapu, s a régi, elhanyagolt temetőkertig nyúló telek végén a titkos átjárón, a deszkakerítésből meglazított, kiemelhető darab nyílásán keresztül menekül a csoport, s eltűnik a bozótosban. Csak két-három leánynövendék marad hátra a zongora körül. Ugyanígy rendezkednek be a többi »központban« is. Faágakból font sövényen, kőkerítéseken vágott réseken át oszlanak szét, illetve jönnek össze a tanórákra, úgy, hogy együttesen, leleplező módon sohasem sikerült elfogni egyetlen tagot sem. (Ilyen értelemben a tanulók maguk nevezték el az intézetet »zuggimnáziumnak«.)”

A volt magyar gimnázium igazgatójának fia (dr. Jankovich László), iskolába járásuk ilyen körülményeire visszaemlékezve, ezeket írja:

„Emlékszem, hogy a legelőkelőbb lakás Dégenfeld Pál osztálytársam szüleié volt. A gazdag zsidó család nagyon kitett magáért, egyik legszebben bútorozott szobáját bocsátotta rendelkezésünkre. Kényelmes fotelokban, párnázott széken, perzsaszőnyeggel terített pamlagon, kanapén üldögéltünk, és így figyeltük tanáraink előadását. Tudtuk azt, hogy nem szabad semmihez sem nyúlunk, vigyáztunk a bútorzatra, lábainkkal nem értünk sem az asztalok, sem pedig a székek lábaihoz, kíméltük a szőnyeget, és mielőtt a lakásba léptünk, cipőnket a leggondosabban letisztítottuk. Arra is ügyeltünk, hogy ne hordjunk szöges talpú vagy sarokvassal ellátott cipőket, ha előkelő, szépen berendezett szobában volt a tanítás.

Arra is emlékszem, hogy legszívesebben a Szentmiklóssy családhoz jártunk tanuló órákra, mert ezek jómódú földművesek voltak, udvarukon a szépen kitisztított pajtában jöttünk össze, vagy a melegebb tavaszi időjárás beköszöntésekor a kertben levő, bokrokkal, fákkal körülkerített szaletliben. Itt nem kellett tartózkodóan viselkednünk, félni attól, hová lépünk, nem karcolunk-e valamit össze, itt vígan futkározhattunk az órák közti szünetekben, lármázhattunk, mert nagy, tágas udvar volt, a szomszédok legalább száz méterre voltak. Ide általában a hátsó kerti ajtón jártunk, tehát nem kellett félnünk a cseh csendőröktől.”

E magániskola titokban működött, de a magyar kormány tudtával és segítségével. A magyar gimnázium volt igazgatója, dr. Jankovits József Mihály és egyik

tanártársa, R. Vozáry Aladár szökött át a határon, hogy az illetékes minisztériumban megbeszéljék a vizsgáztatás lehetőségét. A miniszteri osztálytanácsos úgy ítélte meg, hogy ez az ügy túl van hatáskörén, ezért a miniszterelnökhöz küldte őket. A miniszterelnökkel, Teleky Pállal folytatott beszélgetését így mondta el Vozáry Aladár Király Zoltánnak:

„– Jöjjenek át tanítványaitok bármelyik határhoz közel eső intézetünkhöz, levizsgáztatjuk őket, igazolásotok alapján Magyarországon mindenütt érvényesíthetik bizonyítványukat a továbbhaladásnál.

– Éppen ezt nem tehetik meg – feleltem, a csehszlovák útlevél-kiállító hatóságok teljes elzárkózása, a tanulók nagy száma, a tanári kar és a szülők biztonsága és a tiltott határátlépések növekvő kockázata miatt.

– Mit parancsolsz tehát? – kérdezte Teleky.

– Azt, hogy a tanítványainkat otthonainkban is levizsgáztathassuk és vizsgai jegyzőkönyvük alapján itt állíttassanak ki a bizonyítványok. A jegyzőkönyvek ide-, a bizonyítványok hazaviteléről gondoskodni tudunk a »mezsgye« [a határ két oldalán összeérő magyar gazdák földjeinek határánál] két oldalán lakó magyarokkal szövetkezésben – válaszoltam.”

Teleky elfogadta ezt a javaslatot és azonnal intézkedett. Megbízta a volt gimnázium két tanárát a vizsgáztató bizottság elnöki tisztének ellátásával, a tanításban részt vevő tanárokat a vizsgák megszervezésével, a vizsgai jegyzőkönyvek felvételével és hitelesítésével. Közoktatási minisztere pedig kiadott egy rendeletet, hogy az átcsempészett jegyzőkönyvek alapulvételével a miskolci Királyi Katolikus Főgimnázium állítsa ki az osztálybizonyítványokat. Az első ilyen vizsga 1919-ben meg is történt. Király Zoltán így írja le ezt a vizsgájukat:

„Két Friedman fiú tanult e titkos gimnáziumban. A kisebbik, Gusztáv, ötödikes ebben az időben. A szülők magyaroknak vallották magukat és a magyar értelmiségi társadalom tagjainak számítottak természetesen. Zsidó voltukat vallásfelekezeti ként élték meg. Némi földbirtokuk és azt kiegészítő földbérletük volt Dercen község határában Munkácstól mintegy hat kilométernyire. Itt volt állandó lakásuk is. A Friedman-tanyáról naponként jött be a városba két fogat. A mélyülékes családi »batár« és a tejeskocsi. Ha az öregek is jöttek, a két fiú inkább a tejesre szállt fel. Tanójuk lett az első vizsgák színhelye. Bohner elnök tanárainkkal a batáron, diákjaik részben a tejeskocsin, részben kerékpárjaikon érkeztek egy reggelen oda. Indulásuk különböző időközökben, kocsikra szállásuk a város határán kívül történt, feltűnést nem keltve.

Délután kettőre megvolt az összefoglaló, minden tárgyból pár kérdésre személy szerint adott felelet. Amíg pedig a jegyzőkönyv készült, nagy asztalt terítettek a háziak minden jelenlevő részére. Gulyáshúsleves és túrós csusza süteményekkel megtévezve volt a vendéglátókkal és a bizottsággal együtt elköltött ebédünk. Elnöki és tanítványi köszöntő után ugyanúgy történt a hazautazás. Felejthetetlen emlék.”

A következő években nemcsak Miskolcon állítottak ki végbizonyítványokat a munkácsi magántanítás és vizsga után felvett jegyzőkönyvek alapján, hanem Kis-

GIMNÁZIUMI BIZONYÍTVÁNY.

1910. év *febr. 3.* *Beregszántó, Beregszántó* született, *református*,
 1921/22. iskolai évben *akiváradai m. líc. sz.*
 főgimnázium *első (I.)* osztályában

a következő bizonyítványt érdemelte:

Magviselkedés	<i>jó</i>	Rajzoló geometria	<i>jó</i>
Hit- és erkölcsstan	<i>jó</i>	Bölcsészeti előtan	
Magyar nyelv és irodalom	<i>jó</i>	Társadalomtani ismeretek	
Latin nyelv és irodalom	<i>jó</i>	Szépíráás	
Angol nyelv és irodalom		Testgyakorlás	
Elősegítő irodalmi tanulmány			
" rajz			
Matematika			
" nyelv és irodalom			
" földrajz (és közgazdasági ismeretek)			
" rajz	<i>jó</i>	Írásbeli dolgozatainak külső alakja	
" természetrajz	<i>jó</i>		
" természettan		A tanévben elmulasztott órák száma	
" természetrajz	<i>jó</i>	" igazolt, igazolatlan.	

Iskolai testület általános ítélete: *Az érettségire felkészítve.*
Kiállított a VKM 102391-1920 XI. B. és 11163-1922 m. eng. alapján

Kelt *Beregszántó*, 1925. évi *május* hó *15.* napján.

Benke György
 igazgató.

osztályfőnök.

várdán és Nagykál-
lón is. Ezekre a bizo-
nyítványokra ráve-
zették: „Kiállított
a VKM 102391-1820
XI. B. engedélye
alján”. (Egy ilyen
bizonyítvány má-
solata látható a dol-
gozat illusztrációi
közt).

A titkos gim-
názium 1925-ben
megszűnt. Ez kö-
szönhető a sorra
beadott panaszok-
nak, melyek eljutot-
tak a köztársasági
elnökig, és azzal az
eredménnyel jártak,
hogy az 1921–1922.-
es tanévtől a még
néhány évig magyar
gimnáziumban ta-
nuló vagy magán-
tanulóként vizsgá-
zó diákok részére
„likvidációs magyar
nyelvű” tanítást in-
dítottak a ruszin(ná

lett) gimnáziumban. Ez azt jelentette, hogy a magyar gimnáziumba felvett diáko-
kat „kifuttatták”, azaz engedték, hogy magyar nyelven fejezzék be középiskolájuk-
at. Ezekben az osztályokban a korábban elbocsátott magyar tanárok is taníthattak.
1925-ben tartották meg a likvidációs – magyar – tagozat utolsó osztályának érettsé-
gijét. (1938-ban, a visszacsatoláskor újra magyar gimnáziumként működött az iskola
1945-ig, melyben a magyar mellett ruszin nyelvű tagozat is volt.)

Időközben megfogyatkoztak a „zuggimnázium” diákjai. A családok elköltöz-
tek, és az anyaországi iskolákba is könnyebb volt az átjárás, még ha az illegális volt
is. A hatóságok olykor szemet hunytak az ilyen átjárások fölött. Munkácsról többen
iratkoztak így be a sárospataki református gimnáziumba.

Király Zoltán nagy gondnal, utánajárással – és ez valóságos utazásokat is
jelentett – összegyűjtötte, megkereste azokat a még élő diákokat, akik a XX. szá-

DR. BENKE GYÖRGY: A MUNKÁCSI „ZUGGIMNÁZIUM”

zad elejétől 1925-ig a munkácsi magyar állami gimnáziumban, majd az utolsó évek „zuggimnáziumában” tanultak. 182 nevet tartalmaz ez a lista, a nevek után a születési év, foglalkozás és a „jelenlegi tartózkodási hely” olvasható. 25 nevet tartalmaz az a lista, mely a „Munkácsi Véndiákok Klubjának” tagjait sorolja fel, akik budapesti lakosok, és ott rendszeresen találkoznak. Szomorú, sőt tragikus, az elszakított területeken élő magyarság „balsorsát” tükrözi az a felsorolás, mely az 1977-ig elhunyt volt munkácsi diákokról ad számot: természetes halállal meghaltak 119-en, öngyilkosok lettek 59-en, gyilkosság áldozatai lettek 15-en, kivégeztek 12 személyt, autó-motor baleset következtében életüket veszítették 20-an, a Latorca vizébe fulladtak 5-en, elmeógyógyintézetbe kerültek, s ott haltak meg 10-en.

Ma már senki nem él azok közül, akik a munkácsi „zuggimnázium” diákjai voltak. Tudunk arról, hogy a XX. században – itt, Közép-Európában különösen – tudatosan semmisítették meg dokumentumokat a politikai változások idején. Ezért is különösen értékesek az ilyen visszaemlékezések, olykor a részletekig visszamenő anyaggyűjtések, mint Király Zoltánnak e szóban forgó munkácsi dolgozata.

A 44-es gyalogezred emlékműve Kaposváron. Jálics Ernő alkotása

Fotó: Barabás Ferenc